

BİTLİS EKSENİNDE BİR ROMAN: "YÜZÜNÜ BANA DÖN" ROMANINDA HALK BİLİMİ UNSURLARI

A NOVEL CENTERED ON BITLİS: FOLKLORE ELEMENTS IN THE NOVEL "YÜZÜNÜ BANA DÖN"

Umut KARACAR

Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, umut.karacar@gmail.com, 0000-0002-9799-7876

Geliş Tarihi / Date Applied
09.06.2026

Kabul Tarihi / Date Accepted
17.09.2026

ÖZET

Bu çalışmada Mahsenem Yazal'ın *Yüzünü Bana Dön* adlı romanındaki halk bilimi unsurları incelenmiştir. Roman İstanbul, Bitlis ve Diyarbakır ekseninde geçmekle birlikte çalışma yalnızca Bitlis bölümüyle sınırlandırılmıştır. Sınırlanmanın temel gerekçesi, romanın kültürel bellek ve çok etnikli birlikte yaşam örüntülerinin en yoğun biçimde Bitlis mekânında somutlaşmasıdır. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ve içerik analizi kullanılan çalışmada roman; halk dili ve ağız özellikleri, mekân ve aidiyet, kent kimliği, inanışlar ve inanç pratikleri, geçiş dönemleri, komşuluk kültürü ve imece, halk hekimliği, halk mutfağı, halk ekonomisi, kent ve köy yaşamı, halk takvimi ve mevsim döngüsü, toy eğlence ve müzik ile halkevleri köy enstitüleri ve cumhuriyet fikri olmak üzere on üç başlık altında ele alınmıştır. Halk bilimi unsurları salt tespit ve tasnif düzeyinde bırakılmamış; bu unsurların kimlik, kimlik baskısı, savaş, yoksulluk ve çok kültürlü birlikte yaşam gibi romanın baskın örüntüleriyle nasıl işlevsel bir bütün oluşturduğu da çözümlenmiştir. İnceleme sonucunda, romandaki halk bilimi unsurlarının Bitlis'in çok kültürlü toplumsal belleğini savaş, muhacirlik ve kimlik baskısı gibi tarihsel kırılmalar karşısında koruyan, kuşaklara aktaran ve yeniden üreten birer bellek taşıyıcısı olarak işlev gördüğü tespit edilmiştir. Bu yönüyle çalışma, halk bilimi unsurlarının romanda yalnızca kültürel ayrıntılar olmadığını; kimlik, direniş ve birlikte yaşam örüntülerini kuran temel yapı taşları olduğunu ortaya koymuştur. Mahsenem Yazal ve *Yüzünü Bana Dön* romanı üzerine daha önce herhangi bir halk bilimi çalışması yapılmamış olması bu araştırmanın alan yazın açısından özgün bir konuma taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halk Bilimi, Kültürel Bellek, Bitlis, Mahsenem Yazal, *Yüzünü Bana Dön*

ABSTRACT

In this study, the folklore elements in Mahsenem Yazal's novel *Yüzünü Bana Dön* are examined. Although the novel is set along the axis of İstanbul, Bitlis, and Diyarbakır, the study is limited to the Bitlis section alone. The main reason for this limitation is that the novel's patterns of cultural memory and multi-ethnic coexistence are most densely embodied in the setting of Bitlis. Employing document analysis and content analysis, which are among the qualitative research methods, the study examines the novel under thirteen thematic headings: folk language and dialect features, space and belonging, urban identity, beliefs and religious practices, rites of passage, neighborhood culture and communal work (imece), folk medicine, folk cuisine, folk economy, urban and rural life, folk calendar and the cycle of seasons, feast-entertainment-music, and community centers, village institutes, and the republican ideal. The folklore elements are not left at the level of mere identification and classification; how these elements form a functional whole together with the novel's dominant patterns—such as identity, identity oppression, war, poverty, and multicultural coexistence—is also analyzed. The study finds that the folklore elements in the novel function as carriers of memory that preserve, transmit to future generations, and reproduce Bitlis's multicultural social memory in the face of historical ruptures such as war, migration, and identity oppression. In this respect, the study reveals that folklore elements are not merely cultural details in the novel, but rather fundamental building blocks that construct its patterns of identity, resistance, and coexistence. The fact that no prior folklore study has been conducted on Mahsenem Yazal and the novel *Yüzünü Bana Dön* places this research in an original position within the field.

Keywords: Folklore, Cultural Memory, Bitlis, Mahsenem Yazal, *Yüzünü Bana Dön*

**Atıf
Citation**

Karacar, U. (2026). Bitlis Ekseninde Bir Roman: Yüzünü Bana Dön Romanında Halk Bilimi Unsurları. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 597-617.

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır.

1. GİRİŞ

Halk bilimi; bir toplumun maddi ve manevi kültür birikimini, sözlü edebiyatını, gelenek ve göreneklerini, inanışlarını, müziğini, hekimliğini kendine özgü yöntemlerle derleyen, sınıflandıran, çözümleyen ve yorumlayan bir bilim dalıdır (Örnek, 2016: 21). Boratav da halk bilimini ruhbilim, dilbilim, toplumbilim ve edebiyat tarihiyle ortak alanlar paylaşan, birçok bilimin kesişme noktasında duran bir disiplin olarak tanımlar (Boratav, 1969: 6). Bilim dalı olarak halk bilimi, "folklore" teriminin 1846 yılında William Thoms tarafından ortaya atılmasıyla adlandırılmıştır (Ekici, 2007: 10). O tarihten itibaren halkın maddi ve manevi unsurlarını inceleyen bağımsız bir disipline dönüşmüştür. William Bascom, folklorun işlevlerini dört kısma ayırmaktadır. Buna göre folklorun dört işlevi eğlendirme, kültüre geçerlilik kazandırma, eğitim ve toplumsal denetimdir (Bascom, 2007: 17-21). Bascom'a göre folklorun bu işlevleri bir bütün olarak kültürel birikimin istikrarını ve kuşaktan kuşağa aktarımını sağlar (Bascom, 2007: 24). Folklorun bu aktarma işlevi, edebî metinlerde yer alan halk bilimi unsurlarını kültürel mirasın birer taşıyıcısı olarak okumak için elverişli bir zemin oluşturur.

Halk kültürü ürünleri yalnızca sözlü gelenek aracılığıyla değil, yazılı edebiyat yoluyla da kuşaktan kuşağa aktarılır. Roman türü bu aktarımın en işlevsel araçlarından biridir; halk biliminin araştırma nesnesi olan maddi ve manevi kültür unsurlarını bünyesinde taşımaktadır. Ekici, halkı ortak bir gelenek içinde şekillenen yaratmalar etrafında bir araya gelen ve bu yaratmaları kendine özgü kültürel ürünler olarak sahiplenilen bireyler topluluğu olarak tanımlar (Ekici, 2007: 8). Romanlarda bu topluluğun yaşayış biçimi, inanış dünyası ve kültürel belleği olay örgüsüne, kişilere ve mekâna işlenerek okuyucuya iletilmektedir.

1953 yılında Bitlis'te doğan Mahsenem Yazal, babasının mesleği nedeniyle çocukluk ve gençlik yıllarını Anadolu'nun çeşitli kasabalarında geçirmiş; uzun yıllar İzmir'de yaşamış ve emeklilik döneminde yazarlığa yönelmiştir. Kendisini ailevi ve sosyal baskılara karşın ayakta duran bir birey olarak tanımlayan Yazal'ın eserleri hayatından ve çevresinden ilham almaktadır. İlk romanıyla Altın Kalem Ödülü'ne layık görülen yazar, Yüzünü Bana Dön adlı romanını 2023 yılında Şyk Kitap aracılığıyla okuyucuyla buluşturmuştur (Bitlis Haber 13, 21.06.2018).

Yüzünü Bana Dön, İstanbul, Bitlis ve Diyarbakır ekseninde örülen çok katmanlı bir romandır. Romanın merkezinde aslen İstanbullu Ermeni bir ailenin kızı olan Maryanuş yer almaktadır. Kocası Artin'in sarraflık yapmak amacıyla Bitlis'e taşınmasıyla başlayan hikâye; Rus işgali, muhacirlik, yoksulluk, hastalık ve kimlik baskısı gibi ağır tarihsel koşullar altında şekillenmektedir. Artin'in evi terk etmesinin ardından Maryanuş, kendisinden yaşça çok büyük olan Mahmut Efendi'nin himayesinde hayatta kalmayı başarır ve Zekiye adını alarak Bitlis'te yeniden bir yaşam kurar. Roman; Maryanuş, Mahmut Efendi, İshak, Siranuş, Eşref, Emin, Serkizyan ve Davut Bey gibi birbirinden farklı kimlik ve inanç dünyalarına sahip karakterler aracılığıyla Bitlis'in çok etnikli toplumsal dokusunu, Ermeni, Türk, Kürt ve Yezidi topluluklarının bir arada var olma biçimlerini ve bu birlikteliğin tarihsel kırılma noktalarını işlemektedir. Kimlik, kimlik baskısı, çok kültürlü birlikte yaşam ve yitirilen aidiyet duygusu romanın baskın örüntüleri arasında yer almaktadır. Romanda bu karakter, gizlenmeden önceki kimliğiyle ilişkili olarak Maryanuş, Bitlis'te kurduğu yeni yaşamı bağlamında ise Zekiye adıyla anılmaktadır. Bu çalışmada da söz konusu karakterden, ilgili bağlama göre her iki adıyla söz edilmektedir.

Romanın iklimini oluşturan Bitlis, Doğu Anadolu'nun köklü kültür merkezlerinden biridir. Yüzyıllarca farklı uygarlıkların kesişme noktasında konumlanan şehir, çok etnikli yapısı, derin tarihi mirası ve canlı halk kültürü geleneğiyle özgün bir kimlik taşımaktadır. 17. yüzyılda kenti

ziyaret eden Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde Bitlis'i "şenlikli bir mamur şehir" olarak nitelendirmiş; altı cami, on yedi mescit, üç medrese, yetmiş mektep ve beş bin konaktan söz etmiştir (Baş, 2010: 379). Bu tablo şehrin yalnızca siyasi değil kültürel ve ticari açıdan da önemli bir merkez niteliği taşıdığını ortaya koymaktadır. Şehir 1916'daki Rus istilasıyla büyük bir yıkıma uğramış; sanat ve ticaret hayatı sekteye uğramış, maddi ve manevi kültür birikimi ciddi zarar görmüştür. Ancak yurtlarına dönen Bitlisliler bu yıkımı onarmaya çalışmış; kültür hayatı halk kültürü düzeyinde kendini koruyarak anadan evlada aktarılan öğelerle yeniden canlanmıştır (Tiyenşan, 2005). Bitlis, tarihsel süreç içinde Ermeni, Türk, Kürt, Yezidi ve Musevi topluluklarını bünyesinde barındıran çok katmanlı bir yapıya sahip olmuştur. Bu çok etnikli birlikte yaşam geleneği şehrin inanç pratiklerinden mutfak kültürüne, sözlü geleneğinden mimari dokusuna dek her alanda kendini göstermektedir (Aşkın, 2020). Doğum, evlilik ve ölüm gibi geçiş dönemlerine özgü ritüeller, aşure gezme ve hetire gibi gelenekler, yöresel türküler, maniler ve atasözleri bu kültürel birikimin yaşayan taşıyıcılarıdır (Doğan, 2020: 19-20). Bitlis'in bu çok katmanlı kültürel dokusu, Mahsenem Yazal'ın *Yüzünü Bana Dön* romanının hem zeminini hem de ruhunu oluşturmaktadır.

Türk romanında halk bilimi unsurlarının incelenmesi, son yıllarda birçok araştırmacının ilgisini çeken bir alandır. Bu alanda bir romancının tüm eserlerini kapsayan tez çalışmaları yapılmıştır: Cabur (2006) Tarık Buğra'nın, Koluçolak (2007) Mehmed Niyazi Özdemir'in, Karakaş (2010) Kemal Tahir'in ve Akın (2018) Talip Apaydın'ın romanlarındaki halk bilimi unsurlarını incelemiştir. Tek bir roman üzerine yoğunlaşan makaleler de bulunmaktadır; Uygun (2016) Ayşe Kulin'in Köprü, Gülerer ve Altun Alkan (2020) Gürsel Korat'ın Kalenderiye, Alptekin ve Alptekin (2017) ise İskender Pala'nın Şah ve Sultan romanını halk bilimi açısından değerlendirmiştir. Bu çalışmalar, romanların halk kültürünü ne ölçüde yansıttığını göstermesi bakımından değerlidir. Bu araştırma ise *Yüzünü Bana Dön* romanını kültürel bellek çerçevesinde ele alarak, halk bilimi unsurlarını yalnızca tespit etmekle kalmayıp bunların bellek taşıyıcısı olarak üstlendiği işlevi çözümlemesiyle söz konusu çalışmalardan ayrılmaktadır.

Bu çalışma şu soruya yanıt aramaktadır: *Yüzünü Bana Dön* romanındaki halk bilimi unsurları, Bitlis'in farklı etnik yapılarından oluşan kültürel belleğini hangi işlevlerle taşımakta ve bu unsurlar romanın kimlik, kimlik baskısı, savaş, muhacirlik ve yoksulluk gibi örüntüleriyle nasıl bir bütünlük kurmaktadır? Çalışmanın çıkış varsayımı şudur: Romandaki halk bilimi unsurları, sadece kültürel bir envanterden ibaret değildir. Bu unsurlar, toplumların yaşamında meydana gelen tarihî kırılmalar karşısında toplumsal belleği koruyan ve onu nesilden nesile aktaran bir işlev üstlenir. Bu varsayım, Jan Assmann'ın kültürel bellek kuramı çerçevesinde kurgulanmaktadır. Assmann, bir halkın kimliğini nesilden nesile aktaran hatırlama biçimlerini iletişimsel ve kültürel bellek olarak iki kısma ayırır (Assmann, 2015: 56). Kültürel bellek; ritüeller, bayramlar ve hatırlama mekânları aracılığıyla sabitlenmekte ve her yeni kuşakta yeniden üretilmektedir (Assmann, 2015: 65-68). Romanda yer alan geçiş dönemi ritüelleri, komşuluk ve imece pratikleri, halk hekimliği pratikleri ve yöresel mutfak gibi unsurlar bu bağlamda kültürel belleğin taşıyıcıları konumundadır. Çalışmanın amacı, romandaki halk bilimi unsurlarını tespit etmekle sınırlı değildir; bu unsurların her birinin, romanın anlam örgüsü içinde hangi belleği hangi tarihî kırılma karşısında koruduğunu çözümlemektir. Böylece halk biliminin betimleyici işlevinin yanında açıklayıcı işlevi de kullanılarak belirlenen unsurlar değerlendirilir. Yazarın bu romanı üzerine şimdiye kadar bir halk bilimi çalışmasının yapılmamış olması araştırmanın özgün yönünü oluşturur. Ancak çalışmanın alana asıl katkısı, bir romanı kültürel bellek kuramı çerçevesinden okuyarak romandaki halk bilimi unsurlarının metindeki işlevlerini ortaya koymasıdır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman incelemesi ve içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın temel veri kaynağını Mahsenem Yazal'ın *Yüzünü Bana Dön* romanı oluşturmaktadır. Doküman incelemesi kapsamında adı geçen roman halk bilimi unsurları açısından taranmıştır. Metinde geçen inanış, ritüel, gelenek, söz varlığı ve halk uygulamaları işaretlenmiştir. Belirlenen bu halk bilimi unsurları içerik analizine tabi tutulmuştur. Halk bilimi unsurlarının belirlenmesinde önceden belirlenmiş bir şablon kullanılmamıştır. Tespit edilen halk bilimi unsurları taşıdıkları ortak niteliklere göre karşılaştırılmış ve gruplandırılmıştır. Oluşan bu gruplardan tümevarımsal bir şekilde tematik başlıklar oluşturulmuştur. Tümevarımsal süreç neticesinde romanda yer alan halk bilimi unsurları on üç tematik başlık altında toplanmıştır: halk dili ve ağız özellikleri, mekân ve aidiyet, kent kimliği, inanışlar ve inanç pratikleri, geçiş dönemleri, komşuluk kültürü ve imece, halk hekimliği, halk mutfacı, halk ekonomisi, kent ve köy yaşamı, halk takvimi ve mevsim döngüsü, toy eğlence ve müzik, halkevleri köy enstitüleri ve cumhuriyet fikri. Çalışmanın kapsamı belirlenirken olayın geçtiği üç şehirden sadece Bitlis ile sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırmanın gerekçesi, romanın kültürel bellek ve çok etnikli yaşam örüntülerinin Bitlis mekânında yoğun biçimde somutlaşmasıdır. Bulgular sunulurken romandan alınan doğrudan alıntılara da yer verilmiş, her alıntının sayfa numarası parantez içerisinde verilmiştir. Çalışma, söz konusu unsurları tespit ve tasnifle sınırlı kalmamış; bu unsurların romanın baskın örüntüleriyle nasıl işlevsel bir bütün oluşturduğunu kültürel bellek çerçevesinde çözümlemeyi amaçlamaktadır.

3. BULGULAR

3.1. Mekân ve Aidiyet

Halk bilimi açısından mekân, olayların geçtiği fiziksel bir uzamdan ibaret değildir; topluluğun kültürel belleğini, aidiyet duygusunu ve kimlik inşasını taşıyan canlı bir unsurdur. *Yüzünü Bana Dön* romanında Bitlis bu işlevi en güçlü biçimde üstlenen mekândır. Şehir; karakterlerin doğduğu, yitirdiği, özlediği ve yeniden kavuşmak istediği bir yer olarak romanın başından sonuna dek varlığını hissettirmektedir.

Romanda Bitlis'in fiziksel dokusu ayrıntılı biçimde çizilmiştir. Şehrin camisi, kilisesi, kalesi, deresi, yokuşları ve Dideban Dağı karakterlerin zihinlerinde taşıdıkları bir manzaradır. Siranuş, Apel'in evine gittiğinde pencere önündeki taş sedire oturur ve şehri seyreder. Bu eylem sıradan bir bakış değildir: *"Kim bilir kaç kere annesi babası ve dedesi bu taş sedirde oturup da pencereden Bitlis'in minarelerini, kilisesini, Ermeni ve Müslüman mezarlığını, kalesini, küçük şehrin orta yerinden çağlayarak geçip giden deresini; mor, sarı, yeşil ve çıplak dağlarını seyre koyulmuşlardı."* (Yazal, 2023: 56). Bu sedirde oturmak geçmişle kurulan bedensel bir temastan ibarettir; kuşaklar arası bir süreklilik anısını yansıtmaktadır. Kültürel bellek kuramında mekânlar, toplumun geçmişini sabitleyen ve nesillere aktaran birer hatırlama figürü işlevi görmektedir. Bu bağlamda romanda da taş sedir böyle bir mekân konumundadır. Siranuş'un atalarının zamanında aynı yerden aynı şehri seyretmiş olması, mekânın nesiller arası belleğin taşıyıcısı olmasına örnek teşkil etmektedir.

Mekânla kurulan derin bağın en çarpıcı ifadesi, yıllar sonra Bitlis'e dönen Maryanuş'un bahçedeki dut ağacıyla kurduğu sessiz diyalogda belirir: *"Ben geldim dut ağacı, senin tadını, rüzgârda sallanışını, yerlere dökülüştünü özledim. Sen de beni özledin mi? Elma ağacım yine sarı elmalarını vermişsin ama seni toplayan Siranuş yok artık, getirmediğim diye sakın bana kırılmayın emi?"* (Yazal, 2023: 379). Maryanuş bu sahnede ağaçlarla insanlar arasındaki sınırı eritmektedir. Mekân artık

kayıpların ve anıların canlı tutucusu işlevi görmektedir. Anadolu halk kültüründe doğayla kurulan bu tür içsel bağ, insanın toprağa olan köklü aidiyet duygusunun bir yansımasıdır.

Mekânla kurulan bu bağ bireysel bir boyutla sınırlı kalmaz; toplumsal bir derinliği de vardır. Rus işgalinin ardından şehre dönen karakterlerin gözünden Bitlis şöyle aktarılır: *"Bitlis, yürekleri harabeye dönmüş insanların, harabeye dönmüş şehriydi."* (Yazal, 2023: 18). Şehrin ve insanların kaderi bu cümlede örtüşmektedir; mekânın tahribatı ile insanın iç dünyasının tahribatı aynı imgede birleşmektedir. Tüm yıkıma karşın şehir sahiplerini bağrına basmaya devam etmektedir: *"Küçük şehir, kendisine dönüş yapan Kürd'ü, Çerkez'i, Ermeni'yi, Türk'ü kıraç dağlarıyla, sulak bağ bahçeleriyle, çağlayan deresiyle, beş minaresiyle, heybetli kalesiyle ve kiliseleriyle yeniden bağrına bastı."* (Yazal, 2023: 19). Bitlis bu satırlarda etnik ve dinsel ayrımların gerisinde kucaklayıcı bir ana imgesiyle yüklenmektedir.

Dışarıdan gelen Davut Bey'in şehre ilk bakışı mekânın tarihin taşıyıcısı olarak işlevine dikkat çekmektedir: *"Gözlerimin önünde serili tarihinle çok güzel şehirsin sen Bitlis."* (s. 182). Bu ifade Bitlis'i üzerinde tarih yazılı canlı bir belge olarak konumlandırmaktadır. Romanda şehre duyulan aidiyet en yalın ifadesini şu satırlarda bulmaktadır: *"Evet burası Bitlis. İnişi, yokuşu çok. Doğduğum memleketim, dedem, annem, babam..."* (Yazal, 2023: 377). Bitlis bu cümlede coğrafi bir mekân olarak kalmamakta; kuşakları birbirine bağlayan, kökü ve kimliği olan bir yere dönüşmektedir.

Romandaki mekânlar, Rus işgali ve muhacirlik gibi tarihî kırılmalar karşısında dağılan topluluğun kimliğini ve ortak hafızasını koruyan bir bellek zemini olarak işlev görmektedir. Böylece Bitlis, sadece olayların yaşandığı bir uzam olmaktan çıkmakta ve farklı etnik kimliklerin birlikte yaşamının kültürel belleğini taşıyan bir mekân hâline gelmektedir.

3.2. Kent Kimliği

Kimlik, bireyin kendini ait hissettiği toplulukla kurduğu ilişki üzerinden şekillenmektedir. Çok etnikli kentlerde bu ilişki daha karmaşık bir görünüm almaktadır. Farklı diller, inançlar ve kültürler aynı coğrafyada yan yana var olurken kimlik hem bireysel hem de toplumsal bir müzakere alanına dönüşmektedir. Yüzünü Bana Dön romanında Bitlis tam da bu anlamda çok katmanlı bir kimlik sahnesini sunmaktadır. Ermeni, Türk, Kürt, Yezidi ve Musevi toplulukların bir arada yaşadığı şehrin çok etnikli yapısı; karakterlerin adlarında, dillerinde, inanç pratiklerinde ve birbirleriyle kurdukları ilişkilerde somut biçimler kazanmaktadır.

Romanda kent kimliğinin en belirgin göstergelerinden biri ad verme geleneğidir. Maryanuş, Rus işgalinin ardından hayatta kalabilmek için Ermeni kimliğini gizlemek zorunda kalır. Mahmut Efendi ona şöyle der: *"Senin Ermeni olduğunu bir ben, bir Allah, bir de sen bileceksin. Bundan sonra adın, anamın adı olan Zekiyedir. İnşallah sana uğur getirir."* (Yazal, 2023: 17). Ad değiştirme bu cümlede bir kimlik baskısının ürünüdür; yeni ad bir koruma kalkanı olarak işlev görmektedir. Maryanuş Zekiye adını alırken Ermeni kimliğini gömmemekte, yalnızca görünürlüğünü gömmektedir. Benzer bir kimlik baskısı Siranuş üzerinde de kendini göstermektedir. Dedesi Apel tarafından verilen Ermeni adı çevresinde sürekli bir ötekileştirme aracına dönüşmektedir: *"Mektebe gittiğimde arkadaşlarım bana, 'Senin adın Ermeni adı gibi' derlerdi."* (Yazal, 2023: 36). Siranuş adını taşımak kimliğini açıkça ilan etmek anlamına gelmektedir. Assmann kültürel belleği, bir topluluğun kimliğini nesilden nesile aktaran temel araç olarak tanımlamaktadır (Assmann, 2015: 139). Romanda isimler bu aktarımın somut taşıyıcısı konumundadır. Maryanuş'un ismini gizlemek zorunda kalması belleğin bastırılmasına, Siranuş'un Ermeni ismini taşımaya devam etmesi ise kültürel belleğin baskıya rağmen aktarılmasına örnek teşkil etmektedir.

Romanda kent kimliğinin bir diğer boyutunu etnik ötekileştirme pratikleri oluşturmaktadır. "Gavur" söylemi bu pratiklerin en yaygın biçimidir. Mahmut Efendi, Maryanuş'un kimliğinin açığa çıkması durumunda karşılaşılabilecek tepkileri şöyle dile getirmektedir: *"Bu şehrin insanını iyi tanırım, hiç çekinmeden oğlumuzun yüzüne gavurun oğlu diye hitap edip onu utandıracaklar."* (Yazal, 2023: 50). Bu ifade çok etnikli kentte birlikte yaşamın kırılgan dengesini gözler önüne sermektedir. Öte yandan romanda bu ötekileştirmeye karşı duran sesler de yer almaktadır. Mahmut Efendi torunlarına şunu söyler: *"İnsanı diniyle, imanıyla değil; insanlığı ile tartmak gerekir."* (Yazal, 2023: 93). Bu cümle romanın çok etnikli birlikte yaşam anlayışının özünü yansıtmaktadır.

Romanda Bitlis'in çok etnikli yapısı yalnızca çatışma ve gerilim üzerinden kurulmamaktadır; paylaşım ve kucaklaşma üzerinden de kurulmaktadır. Farklı toplulukların bir arada var olduğu şehirde komşuluk ilişkileri etnik sınırları aşmaktadır. Serkizyan gibi Ermeni bir komşunun Zekiye ve Mahmut Efendi'ye yıllarca destek olması, Apel'in Müslüman komşularıyla kurduğu derin bağ bu kucaklaşmanın somut örnekleridir. Romanda geçmişe duyulan özlem de bu çok kültürlü birlikteliğin yitirilmesiyle özdeşleşmektedir: *"Haklısınız, inanın benim gençliğimde Bitlis hiç böyle değildi. Her kültürden, her dilden çok güzel insanlarımız, güzel paylaşımlarımız vardı. Sonra herkesler birbirinden kopup dağılıverdi. Nereye gitti o insanımız, ben de bilmiyorum?"* (Yazal, 2023: 195). Bu sözler Bitlis'in çok etnikli belleğine duyulan özlemi ve bu belleğin yitirilişinin yarattığı derin boşluğu dile getirmektedir. Romanda kent kimliği, farklı etnik grupların birlikte yaşamının kültürel belleği üzerine kurulur. Rus işgali ve sonrasında yaşanan dağlımlar, bu ortak belleğin zedelenmesi anlamına gelmektedir. Romandaki karakterlerin geçmişlerine duydukları özlem duygusu da aslında toplumun yitirdiği birlikte yaşam belleğine duyulan özlemin tezahürüdür.

3.3. İnanışlar ve İnanç Pratikleri

Boratav'a göre inanç, bireysel ya da toplumsal düzeyde bir düşüncenin, olgunun ya da varlığın gerçek kabul edilmesidir (Boratav, 1999: 7). Yüzünü Bana Dön romanında inanç pratikleri tek bir dinin ya da topluluğun tekeline girmemektedir. Ermeni, Türk, Kürt ve Alevi karakterlerin inanç dünyaları yan yana var olmaktadır. Bu çoklu inanç yapısı romanın en belirgin halk bilimi örüntülerinden birini oluşturmaktadır. Assmann'ın kuramında ritüeller ve inanç pratikleri, kültürel belleğin en güçlü taşıyıcıları arasında yer almaktadır. Bu pratikler, topluluğun ortak geçmişini tekrar etme yoluyla sabitlemekte ve bu şekilde nesilden nesile aktarmaktadır (Assmann, 2015: 65). Romanda farklı toplulukların inanç pratiklerinin birlikte yaşaması, Bitlis'in çok inançlı belleğinin bir arada korunduğunu göstermektedir.

Romanda İslami inanç pratikleri en yoğun biçimde Mahmut Efendi üzerinden aktarılmaktadır. Namaz, oruç ve dua gündelik yaşamın ayrılmaz parçasıdır. Mahmut Efendi yaşlılığında dahi ibadetten geri durmaz: *"Eğilip namaz kılacak takati dahi kendinde bulamazken yine de cami avlusundan içeriye girdi."* (Yazal, 2023: 115). Bu sahne inancın bedensel bir zorunluluktan çıkıp ruhsal bir bağlılığa dönüştüğünü göstermektedir. Mahmut Efendi inanç konusunda kimseye baskı yapmaz. Maryanuş'a evlilikleri başında şunu söyler: *"İbadetini evde istediğin gibi yaparsın, ona hiç karışmam."* (Yazal, 2023: 17).

Romanda Hristiyan inanç pratikleri Maryanuş ve Siranuş üzerinden aktarılmaktadır. Maryanuş kimliğini gizlemek zorunda kalsa da ibadetini içinde yaşatmaya devam etmektedir. Apel ise kiliseye gidemeyecek duruma düşen karısı Talin için evde bir ibadet köşesi kurar: *"Allah rahmet eylesin, romatizmalarından dolayı yokuş aşağı inip de kiliseye gidemeyen karın Talin için evin bir köşesine Meryem Ana heykelciği olan bir ibadet köşesi bile yapmıştı Apel."* (Yazal, 2023: 44). Bu

sahne inanç pratiğinin mekândan bağımsız olarak yaşatılabileceğini göstermektedir; inanç mekâna bağlı kalmamakta, kalbe ait bir pratik olarak sürmektedir.

Alevi inanç pratikleri Siranuş'un Muş'taki Kürt kızlarıyla kurduğu ilişki üzerinden aktarılmaktadır. Siranuş cem evinde semahlara katılır: *"Cem evinde elleri göğsünde dualar etti Siranuş. Kem gözlerden uzak, döndükçe savruldu on örgülü, uçlarında kurdeleler bağlı saçları."* (Yazal, 2023: 65). Bu sahne Siranuş'un kendi inancının dışında başka bir inanç geleneğiyle kurduğu derin ve içten buluşmayı yansıtmaktadır. Alevi Kürt kızının söylediği *"Özümüz sözümüz bir, yolumuz Ali'nin yolu."* (Yazal, 2023: 65) cümlesi bu buluşmanın özünü dile getirmektedir.

Romanda din adamı profiline yönelik eleştirel bir bakış da dikkat çekmektedir. Davut Hoca medreseli klasik imam profilinden belirgin biçimde ayrılmaktadır. Sarık ve cübbeyi her ortamda kullana geleneksel imam anlayışını reddeder: *"Şu sarıkla cübbeyi gerekli gereksiz yerlerde giymen doğru mu? Bu görev anında giyilmesi gereken resmi bir kıyafet."* (Yazal, 2023: 119). Din anlayışını ise şöyle tanımlar: *"Ben bir tek Allah'a ibadet edenlerdenim. Yolum hurafelerle, putperestlerle mücadele eden Hz. Muhammed'in aydınlık yoludur."* (Yazal, 2023: 120). Siranuş'u Ermeni kimliğine karşın okutması bu anlayışın pratikteki yansımasıdır.

Romanda halk inanışları da önemli bir yer tutmaktadır. Kehanet ve kötü haberin doğaüstü yollarla gelmesi inancı karakterlerin iç dünyasında yaşamaktadır: *"Belki beyaz kanatlı kuşlar, belki üstlerinde gezen kara bulutlar haber vermiş olabilirlerdi kendisine, sıkça rüyalarında gördüğü Eşref'ine."* (Yazal, 2023: 112). Bu cümlede kuş ve bulutun haber getirmesi Anadolu halk geleneğinde yaygın bir kehanet motifi olarak karşımıza çıkmaktadır. *"Bir kızın tahtını yaparsın; ama bahtını yapamazsın."* (Yazal, 2023: 191) ifadesi kalıplaşmış bir halk inanışını yansıtmaktadır. Cehennem inancı da gündelik konuşmalara sinmiş bir inanış unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır: *"Sana büyük haksızlık ettim, bu yüzden cehennemde yanmalıyım."* (Yazal, 2023: 208). Bu ifade dini yaptırım duygusunun gündelik vicdanla iç içe geçtiğini göstermektedir.

Romanda inanç konusundaki en çarpıcı tutum Mahmut Efendi'nin torunlarına söylediği şu sözlerde kristalleşmektedir: *"İnsanı diniyle, imanıyla değil; insanlığı ile tartmak gerekir."* (Yazal, 2023: 93). Bu cümle romanın inanç çoğulculuğuna bakışını özetlemektedir. Farklı inançların bir arada var olduğu Bitlis'te bu tutum hem bir yaşam felsefesi hem de bir direniş biçimidir. Romanda yer alan inanç pratikleri, farklı toplulukların kültürel belleğini gündelik hayat içerisinde canlı tutan bir işlev üstlenmektedir. Baskı ve dağılma koşullarında bile bu pratiklerin devam ettirilmesi, bu toplulukların kimliklerini ve ortak geçmişlerini koruma çabasının ifadesidir.

3.4. Geçiş Dönemleri

Örnek, insan yaşamının doğum, evlenme ve ölüm olmak üzere üç temel geçiş döneminden oluştuğunu belirtir (Örnek, 2016: 183). Her geçiş dönemi kendi içinde ritüeller, inanışlar ve toplumsal pratikler barındırmaktadır. Yüzünü Bana Dön romanında geçiş dönemleri Bitlis'in çok etnikli toplumsal dokusunun içinden geçerek aktarılmaktadır; bu geçişler yalnızca bireysel değil toplumsal bir anlam taşımaktadır. Geçiş dönemi ritüelleri, kültürel belleğin nesilden nesile aktarıldığı en önemli eşiklerdendir. Doğum, evlilik ve ölüm çevresinde tekrarlanan uygulamalar, toplumun ortak değerlerini ve kimliğini sonraki nesillere taşımaktadır. Romanda bu uygulamaların çok etnikli bir yapı içerisinde sürdürülmesi, Bitlis'in ortak kültürel belleğinin canlılığını göstermektedir.

3.4.1. Doğum

Romanda doğum sahneleri hem sevincin hem de acının eşiğinde yer almaktadır. İshak'ın eşi Gülbeyaz ikizleri doğurduktan sonra kan kaybından hayatını kaybeder: *"Komşu ebe kadının doğurttuğu ikizlerin ardından, doğum sonrası kan kaybından eşi öldüğünde dünya İshak'ın başına yıkılır."* (Yazal, 2023: 20). Apel'in gelini Agus'un doğumu ise daha da dramatik bir tablo ortaya koymaktadır. Apel gelininin doğumuna bizzat tanıklık eder ve bebeğin göbeğini keser: *"Dünyaya gelen minik kız bebeğin göbeğini bıçakla kesip annesinin sütü gelmeyen memesine verir."* (Yazal, 2023: 24). Bebeğin boynuna bez parçasına adının yazılması da dikkat çekici bir pratiktir: *"Bebeğin boynuna dolalı bez parçasına Siranuş adı dedesi Apel tarafından yazılmıştı."* (Yazal, 2023: 25). Bu uygulama hem kimliğin korunması hem de bebeğin aidiyet belleğinin taşınması açısından anlamlıdır. Sert iklim ve zorlu hayatta kalma koşulları altında yaşanan doğumlarda bebeğe isim verilmesi, belleğin en kırılgan anda bile güvence altına alınma çabasını göstermektedir. Bu isim verme uygulaması, yeni doğanları topluluğun kültürel belleğini geleceğe taşıyacak halkalar konumuna getirmektedir.

3.4.2. Evlilik

Romanda evlilik geçiş dönemi olarak birden fazla biçimde karşımıza çıkmaktadır. Söz kesme geleneği, söz örtüsü takma ritüeli ve dini nikâh romanın evlilik pratiklerini oluşturan temel unsurlardır. Siranuş ile Emin'in evliliği öncesinde Zekiye söz gecesinde Siranuş'un yüzünü kırmızı eşarpla örter: *"Bu senin sözlü olduğunun nişanıdır. Bu gece yüzün örtülü yatacaksın ki nişanlı kız olduğun belli olsun."* (Yazal, 2023: 72). Romanda bu geleneğin açıklaması da verilmektedir: *"Bildikleri kadarıyla bu bir söz örtüsüydü. Aynı oda içinde kendisine nikâh düşebilecek kişiye karşı gelinin yüzü bu şekilde kapatılırdı."* (Yazal, 2023: 72). Söz örtüsü, yalnızca bir nişan işareti olmakla kalmaz; topluluğun evlilik kurallarını ve akrabalık sınırlarını gözetten, nesiller boyunca aktarılan bir bellek pratiğidir. Bu uygulamanın romanda açıklamasıyla birlikte verilmesi, bu belleğin toplum içerisinde hâlâ bilinçli bir şekilde sürdürüldüğünü göstermektedir. Düğün sahnesinde imece geleneği ön plana çıkmaktadır: *"Ceviz ağacı altına komşuların karınca kararınca, imece usulü hazırladıkları düğün sofraları kuruldu."* (Yazal, 2023: 104). Nikâhın ardından Maryanuş gelini şu sözlerle uğurlar: *"Bolluk bereket olsun, ağzınızın tadı bozulmasın, bu evde gözünü açtın yine bu evde bizimlesin."* (Yazal, 2023: 106-107). Bu söz evlilik geleneğine özgü kalıplaşmış bir dua ve iyi dilek ifadesidir. Romanda evlilik, bireysel bir birleşmenin çok ötesinde bir anlam taşımaktadır; topluluğun ortaklaşa var olduğu, dayanışmasını görünür kıldığı önemli bir eşiktir. İmece usulüyle kurulan düğün sofrası, komşuların ortak emeğini bir araya getirerek toplumsal bağı pekiştirmektedir. Kalıplaşmış uğurlama temennileri ise gelini yeni hayatına yalnızca bir dilekle uğurlamaz; topluluğun ortak değerleriyle birlikte göndermektedir. Böylece evlilik ritüeli, komşuluk dayanışmasını ve ortak değerleri yeniden üreterek kültürel belleğin sonraki nesillere aktarılmasını sağlamaktadır.

3.4.3. Ölüm ve Yas

Romanda ölüm ve yas törenleri en geniş yer tutan geçiş dönemidir. Bitlis'in zemheri kışında ölüm ayrı bir anlam kazanmaktadır. Zekiye'nin oğlu İshak'ın ölümünden önce yaptığı tek dua şudur: *"Tanrım ne olur yeter ki oğluma bahara kadar biraz zaman tanı."* (Yazal, 2023: 20). İshak öldüğünde Zekiye önce gözlerini kapatmaya çalışır: *"Elleriyle oğlunun gözlerini kapamak istediye de gözleri kapanmayan İshak'ın gözlerini ceketinin cebinden çıkardığı mendille bağladı."* (Yazal, 2023: 28). Cenazenin yıkanması ve kefenlenmesi de komşuların katılımıyla gerçekleşmektedir: *"Komşu erkeklerin katılımıyla evde yıkanan cenaze eski bir çarşafa sarıldı."* (Yazal, 2023: 29). Kar altına değil toprağa gömme ısrarı romanın en güçlü sahnelerinden birini oluşturmaktadır. Hoca

meftayı kara vermeyi önerdiğinde Eşref ve Emin kararlıca karşı çıkar: "Hayır, hayır, bin metre dahi olsa kar, yine de kazıyıp babamı toprağa vereceğiz." (Yazal, 2023: 29). Hoca ise şöyle karşılık verir: "Meftayı bekletmek günahdır, yağın kar da cabası... Kıştır, gün çabuk kararır." (Yazal, 2023: 29). Bu sahnede halk inancı ile geleneğe duyulan derin saygı karşı karşıya gelmektedir. Gecenin geç saatlerine dek kar kazıyıp toprağa ulaşan gençler bunu bir zafer çılgılığıyla ilan eder: "Başardık baba!" (Yazal, 2023: 29). Bu sahne ölü gömme geleneğine duyulan saygının ne denli güçlü bir toplumsal değer taşıdığını ortaya koymaktadır.

Romanda çok etnikli yapının ölüm pratiklerine yansımaları da dikkat çekicidir: "Ezan sesine kilise çanları karışırken Ermeni'si, Müslüman'ı fikren ve zikren demeden aynı buruk paylaşımlarla, geç de olsa meftalarını toprağın sıcak koynuna vermenin huzurunu yaşadılar." (Yazal, 2023: 53). Apel'in gelini Ağuş'un cenazesinde ise meftanın hangi mezarlığa gömüleceği sorusu gündeme gelir. Zekiye kararlı biçimde yanıt verir: "Ermeni mezarlığında toprağa verin." (Yazal, 2023: 25). Bu karar hem Ağuş'un kimliğine duyulan saygının hem de Zekiye'nin kendi kimliğiyle kurduğu sessiz bağın ifadesidir. Romanda ölüm ve yas uygulamaları, kültürel belleğin en dirençli taşıyıcıları konumunda yer almaktadır. Zorlu iklim koşullarında metrelerce karı kazarak ölüyü toprakla buluşturmada verilen mücadele ve ısrar, ölü gömme geleneğinin baskı ve zorlu doğa koşullarına rağmen devam ettirilen bir bellek edimi olduğunu göstermektedir. Ezan sesine karışan kilise çanları ve ölünün kendi inancı doğrultusunda kendi mezarlığına gömülmesi uygulaması ise çok etnikli belleğin de korunduğunu ortaya koymaktadır. Böylece ölüm, bireysel bir kayıp olmaktan çok, topluluğun ortak değerlerini ve kimliklerini yeniden onayladığı bir eşiğe dönüşmektedir.

3.5. Komşuluk Kültürü ve İmece

Komşuluk kültürü, toplumsal dayanışmanın en kadim ve en somut biçimlerinden birini oluşturmaktadır. Doğum, ölüm, hastalık ve yoksulluk gibi yaşamın kırılgan anlarında komşular arasında kurulan yardımlaşma bağı, halk kültürünün en işlevsel örüntülerinden biridir. Yüzünü Bana Dön romanında bu bağ Bitlis'in çok etnikli toplumsal dokusunun içinden geçerek aktarılmaktadır. Ermeni, Türk ve Kürt komşular arasındaki yardımlaşma etnik ve dinsel sınırları aşmaktadır.

Romanda komşuluk kültürünün en çarpıcı örneği Apel ile Zekiye arasındaki ilişkide belirir. Apel'in gelini doğum yaparken hayatını kaybeder. Evde ekmek kııntısı bile yoktur. Apel utanarak kapıyı çalar: "Ne olsun Zekiye bildiğin gibi gelin doğurdu, evde bir kııntı ekmek, gelinin memesinde bir damla süt yok. Utanıyorum ama açız..." (Yazal, 2023: 24). Zekiye bir an duraksamaz: "Sen eve git! Ben ineği sağır, sütü İshak'la yollarım." (Yazal, 2023: 24). Apel'in ellerini öpmeye yeltenmesi üzerine Zekiye elini çeker ve içeriden getirdiği ekmeği sessizce uzatır. Bu sahne komşuluk kültüründe yardımın minnet yaratmadan, sessizce ve doğal bir refleksle yapıldığını göstermektedir.

Romanda imece geleneği de güçlü biçimde işlenmektedir. Cenaze törenlerinde komşuların bir araya gelmesi bu geleneğin belirgin örneklerinden biridir: "Birkaç komşu kadınla beraber Apel'in evine giderek ölmüş olan genç gelini hüznle yıkayıp kefenlediler." (Yazal, 2023: 25). İshak'ın cenaze töreninde ise mezardan çıkarılan ikizler için tepedeki evlerden gençler koşarak gelir: "Dakikalar içinde, ellerinde kürek ve organla tepedeki evlerden telaşla gelen gençlerden biri mezar içine kayarak indi." (Yazal, 2023: 31). Bu sahne imece geleneğinin olağanüstü koşullarda nasıl kendiliğinden devreye girdiğini gözler önüne sermektedir. Düğün hazırlıklarında da imece belirgin biçimde kendini göstermektedir: "Ceviz ağacı altına komşuların karınca kararınca, imece usulü hazırladıkları düğün sofraları kuruldu." (Yazal, 2023: 104). Bu cümlede 'karınca kararınca'

ifadesi herkesin gücü oranında katkı sunduğu, kimsenin dışlanmadığı bir paylaşım anlayışını yansıtmaktadır.

Romanda komşuluk kültürünün en uzun soluklu örneği Serkizyan ile Zekiye ve Mahmut Efendi arasındaki ilişkide görülmektedir. Serkizyan yıllarca bu aileye destek olur. Bu ilişki romanda şöyle özetlenmektedir: *"Gâvur, mavur Allah için Zekiye'ye de Mahmut Efendi'ye de iyi baktılar."* (Yazal, 2023: 178). Muş dönüşünde Zekiye komşularını da unutmaz: *"Getirdiğimiz erzaktan komşularımıza birer pay yapayım, götürüp kendilerine verin. Yalnız Serkizyan Amca'nıza birkaç erzak ilave yapacağım."* (Yazal, 2023: 89). Romanda komşuluk ilişkilerinin geçmişe duyulan özlemle birleştiği satırlar da dikkat çekmektedir: *"Onlar için dostluk ve komşuluk; günün her demi, her saati, sıkıntılarının yanı sıra mutlu anları da paylaşmak demektir."* (Yazal, 2023: 23). Bu cümle Bitlis'in çok etnikli komşuluk kültürünü en yalın biçimde özetlemektedir. Romanda komşuluk kültürü ve imece, çok etnikli birlikte yaşam belleğinin gündelik yaşam içerisinde yeniden üretildiği başka bir alanı oluşturmaktadır. Etnik ve dinsel sınırları aşan yardımlaşma, toplumun sadece aynı mekânları paylaşmakla kalmayıp ortak bir dayanışma belleğine de sahip olduğunu göstermektedir. Doğum, ölüm ve yoksulluk gibi kırılma dönemlerinde kendiliğinden devreye giren bu dayanışma kültürü, Bitlis'in çok kültürlü yaşam biçimini ayakta tutan temel bir bağ işlevi görmektedir.

3.6. Halk Hekimliği

Alptekin, modern tıbbın yetersiz kaldığı ya da ulaşamadığı koşullarda halk hekimliğinin devreye girdiğini vurgular (Alptekin, 2010: 5). Yüzünü Bana Dön romanında halk hekimliği unsurları dönemin tıbbi yetersizlikleri ve Bitlis'in coğrafi uzaklığı bağlamında anlam kazanmaktadır. Hastalık karşısında başvuru geleneksel yöntemler, modern tıba erişimin kısıtlı olduğu bir ortamda hayatta kalmanın temel araçlarına dönüşmektedir.

Romanda en belirgin hastalık örüntüsü veremdir. İshak'ın veremi hem ailenin hem de şehrin genel tablosunu yansıtmaktadır: *"Zor yıllardır. İkinci Dünya Harbi doludizgin sürerken fakir Anadolu topraklarında verem, cüzzam kol gezmektedir. Gıdasızlık insanları ince hastalığın pençesine düşürmüştür."* (Yazal, 2023: 8). İshak'ın tedavisi için önce kışladaki askeri doktora başvurulmaktadır: *"Birkaç kez kışladaki askeri doktora götürmüşlüğü de vardı İshak'ı. Doktorun verdiği ilaçlar Bitlis'te bulunamayınca, çarşı esnafı vasıtasıyla Diyarbakır'dan getirtip tedavisine devam etmişlerdi."* (Yazal, 2023: 10). Bu sahne hem modern tıba erişimin güçlüğüne hem de geleneksel yöntemlere yönelik zorunluluğunu gözler önüne sermektedir.

Modern tedavinin yetersiz kaldığı noktada doğal ürünlere başvurulmaktadır. Zekiye bahçedeki meyveleri ve dağ bitkilerini oğlunun şifası için bir umut olarak görmektedir: *"Yazın gelmesini dört gözle bekliyordu Zekiye; bahçedeki sarı elma, şilor, dut ve dağlardaki ıskın her biri birer devaydı İshak için."* (Yazal, 2023: 10). Gece sütü içirme geleneği de bu bağlamda öne çıkmaktadır: *"Tek inekleri Zero'nun sütünü sağıp, oğlu İshak'a gece sütü olarak içirdikten sonra."* (Yazal, 2023: 10). Halk hekimliğinde hayvan sütünün şifalı kabul edilmesi yaygın bir inanış ve uygulamadır.

Romanda besin yoluyla tedavi anlayışı da dikkat çekmektedir. Kurut çorbası bu bağlamda öne çıkan bir halk hekimliği ürünüdür: *"Kurut çorbası; hani yazın kuruturken benimle dalga geçtiğin o hıyar kabukları, işte böyle aş olup önümüze geldi. İçersen dirilirsin sana iyi gelecek?"* (Yazal, 2023: 9). Bu cümlede yiyeceğin hem besin hem de ilaç işlevi gördüğü anlaşılmaktadır. Donarak mezara düşen ikizlerin tedavisinde karla ovma yöntemi uygulanmaktadır: *"Siranuş'un büyük bir gayretle Eşref'in Emin'in çıplak bedenlerini, el ve ayaklarını karla ovduğunu gördü."* (Yazal, 2023: 32). Kan

dolaşımını canlandırmak için uygulanan bu yöntem Anadolu halk hekimliğinde yaygın bir pratiktir. Moraran yaralara et sarma uygulaması da romanda yer almaktadır: *"Ne kadar fayda eder bilmiyorum; ama moraran yerlerine birer parça et sarayım."* (Yazal, 2023: 109).

Romanda kaplıca geleneği de halk hekimliği kapsamında değerlendirilebilir. Davut Bey Zekiye'yi Diyarbakır'a götürmeyi teklif ederken şunu söyler: *"Hatta Çermik Kaplıcaları'na dahi götürebilirim."* (Yazal, 2023: 193). Kaplıcaların şifalı kabul edilmesi Anadolu halk hekimliğinde köklü bir geleneğe dayanmaktadır. Romanda yer alan halk hekimliği uygulamaları, modern tıbbi erişim kaynaklarının kısıtlı olduğu durumlarda nesiller boyunca aktarılan pratik bilgilerin devreye girdiğini göstermektedir. Karla ovma, et sarma, kurut çorbası ve süt içirme gibi tedavi yöntemleri, toplumun deneyimleriyle biriktirdiği hayatta kalma bilgisinin belleğe kaydedilerek sonraki kuşaklara taşındığına işaret etmektedir. Bu yönüyle halk hekimliği, hastalık ve yoksulluk gibi toplumsal kırılma koşulları karşısında toplumun ayakta kalmasını sağlayan bir bilgi belleği işlevi görmektedir.

3.7. Halk Mutfağı

Yeme ve içme, insanın temel yaşam gereksinimlerinden biri olması nedeniyle halk biliminin önemli inceleme alanları arasında yer almaktadır (Cabur, 2006: 248). Yüzünü Bana Dön romanında halk mutfakları unsurları dönemin yoksulluk ve kıtlık koşullarıyla iç içe geçmektedir. Yemekler beslenme ihtiyacını karşılayanın yanı sıra dayanışmanın, misafirperverliğin ve yaşama tutunmanın simgeleri olarak anlam kazanmaktadır.

Romanda en sık karşılaşılan yiyecek kurut çorbasıdır. Kurut, yoğurdun kurutulmasıyla elde edilen ve kış aylarında temel besin kaynağı olan bir halk mutfakları ürünüdür. Zekiye oğluna şöyle seslenir: *"Kurut çorbası; hani yazın kuruturken benimle dalga geçtiğin o hıyar kabukları, işte böyle aş olup önümüze geldi. İçersen dirilirsin sana iyi gelecek?"* (Yazal, 2023: 9). Yazın hazırlanan erzakın kışın sofrayı nasıl doldurduğu bu cümlede açıkça görülmektedir. Kurut aşısı romanda ilerleyen sayfalarda da karşımıza çıkmaktadır: *"Kurut aşısı yaptım... Mutfaktaki gaz ocağının üstündeki tencereden yeni pişmiş olan kurut aşısını, raftan aldığı bakır kaplara doldurup kaşıklarla beraber bir tepsiye koydu. Bakır tencere içinden lavaş ekmekleri alıp tepsiye koyarak odaya girdi."* (Yazal, 2023: 185). Bu sahnede bakır kap, lavaş ekmek ve kurut aşısı Bitlis mutfak kültürünün somut unsurları olarak bir arada sunulmaktadır.

Romanda ekmek kültürü belirgin biçimde öne çıkmaktadır. Tandır ekmeği, yufka ve çörek Bitlis'in ekmek geleneğinin temel ürünleridir. Zekiye geceyi tandır evinde geçirerek sabaha ekmek hazırlar: *"Ambar dibinde son kalan çavdar unundan, gece boyu tandır evinde ekmek açıp sac üstünde pişiren Zekiye."* (Yazal, 2023: 59). Tandırda vurulan çörekler ve açılan yufkalar ev halkını sakinleştirir: *"Bütün gün tandır evinden çıkmayarak tandıra vurduğu çörekler, açtığı yufkalar tulum peyniriyle katık yapıp yenildiğinde herkes alabildiğine sakinleşip duruldu."* (Yazal, 2023: 103). Bu sahnede yemek ruhsal bir rahatlama ve birliktelik aracına dönüşmektedir.

Romanda sofrası kültürü geleneksel ikram anlayışıyla şekillenmektedir: *"kâğıdındaki otlu peyniri, ekmeği, zeytini ve helvayı çıkartıp bir tepsiye koyarken."* (Yazal, 2023: 190). Kartol yemeği de romanda yer alan yöresel yemeklerden biridir. Davut Hoca'nın kartol yemeğine verdiği yanıt yöresel dil ile yemek kültürünü bir arada sunmaktadır: *"Hoca Efendi karnınız aç mı? Kartol yemeği yaptım. Evet, aç. Kartolun bir adı daha var biliyor musun o da patatestir. Doğu kültüründe elbette kartol deniyor."* (Yazal, 2023: 180).

Romanda kış erzağı hazırlama geleneği halk mutfağının ayrılmaz bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır: *"Bahar sonrası gelen yazla beraber, bağdan ve bahçeden karınca kararınca toplanan; dut, elma, üzüm, domates, atılmayan hıyar kabukları, biber, patlıcan çabucak geçen yazla yarışircasına kış erzakı olarak kurutulmaya bırakıldı. Yazın bereketi, kışı kıt kanaat geçiren insanlar için moral kaynağıdır."* (Yazal, 2023: 53). Yazın emeğiyle kışı karşılamak bu sahnede bir yaşam felsefesine dönüşmektedir. Romanda halk mutfağı, sadece beslenme ihtiyacını karşılamakla kalmaz; toplumun mevsimlik bilgisini ve mutfak tekniğini de nesilden nesile aktaran bir bellek alanı olarak işlev görmektedir. Kurut hazırlama, tandırda ekmek pişirme ve kışlık erzak biriktirme gibi uygulamalar, yoksulluk ve kıtlık koşullarında hayatta kalma deneyimi edinmiş kuşakların bu bilgileri koruduğunu ve aktardığını göstermektedir. Bu şekilde yemek, sofrada paylaşılan bir besin olmakla kalmamakta; topluluğun ortak belleğini ve dayanışma pratiklerini canlı tutan bir kültürel unsura dönüşmektedir.

3.8. Halk Ekonomisi

Halk ekonomisi; halkın geleneksel üretim ve tüketim alışkanlıklarını kapsayan, geçim kaynaklarının belirlenmesi ve gereksinimlerin karşılanmasına yönelik bütünsel bir kavramdır (Diken, 2022: 85). Yüzünü Bana Dön romanında halk ekonomisi unsurları Bitlis'in yoksulluk ve savaş koşullarında anlam kazanmaktadır. Karakterlerin geçim mücadelesi hem bireysel bir direniş hem de toplumsal bir dayanışma pratiği olarak işlenmektedir.

Romanda halk ekonomisinin en belirgin biçimi takas ekonomisidir. Zekiye Muş'a gittiğinde diktiği kıyafetler karşılığında para almaz, emeğini yiyeceklerle değiştirir: *"Diktiği kıyafetler karşılığında köylüden para almayıp, emeği karşılığı; buğday, arpa, nohut, peynir takası yaparak kışı kimseler muhtaç olmadan geçireceği bir kağı dolusu erzakla dönerdi."* (Yazal, 2023: 54). Bu sahnede takas ekonomisi kimseye muhtaç olmadan yaşama ilkesinin somut bir yansımasıdır. Askeri kışlayla kurulan takas ilişkisi de dikkat çekmektedir: *"Sabah gittiğinde, iki bakraç yoğurdu da kaymakları bozulmadan kışlaya götür, karşılığında tayınları almayı da unutma; bir de bana sigara al."* (Yazal, 2023: 45). Takas ekonomisi, para ekonomisinin işlemediği veya paraya erişimin kısıtlı olduğu kıtlık koşullarında toplumun kendi kaynaklarıyla hayatta kalma biçimini yansıtmaktadır. Emeğin ve ürünün doğrudan değiş tokuş edilmesi, fertleri birbirine bağımlı kılan ve dayanışmayı zorunlu hâle getiren bir üretim ilişkisi kurmaktadır. Bu karşılıklı bağımlılık, ekonomik bir zorunluluk olmakla birlikte topluluk üyeleri arasında güvene ve ortak sorumluluğa dayalı bir dayanışma kültürünü de beslemektedir. Böylece takas, yalnızca bir ekonomik yöntem olmakla kalmamakta, Bitlis'in toplumsal dokusunu bir arada tutan kültürel bir bağa dönüşmektedir.

Romanda hasat, harman ve değirmen sahneleri halk ekonomisinin somut unsurları olarak öne çıkmaktadır: *"Bunların bir kısmını, Eşrefle Emin değirmene götürüp öğüterek una, bulgura, yarmaya çevirerek çuvallara doldurdular."* (Yazal, 2023: 64). Bu sahne tohumdan sofraya uzanan üretim zincirinin halkın kendi emeğiyle nasıl döndürüldüğünü ortaya koymaktadır. Dikiş dikme ve ayakkabı tamirciliği de temel geçim kaynakları olarak işlenmektedir. Zekiye'nin dikiş makinesi eve götürülen en değerli eşyadır: *"Geçim kapıları olan kollu dikiş makinesini de kendi elleriyle kağı arabasına yerleştirdi Zekiye."* (Yazal, 2023: 59).

Romanda çerçilik de halk ekonomisinin geleneksel geçim biçimlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Serkizyan yıllarca süren yoksulluk ve belirsizlik döneminin ardından çerçilikle geçimini sağlar: *"Sen kötü günlerimden, bugüne kadar benden karşılık beklemeden, Siranuş'un dedesinin evinde yıllarca beni oturtun. Artık bir işim var. İyi kötü çerçilikle geçinip gidiyoruz."*

(Yazal, 2023: 158). Bu cümlede çerçilik zorlu koşullara karşı ayakta durmanın bir biçimi olarak sunulmaktadır.

Romanda Maryanuş'un geçim mücadelesi halk ekonomisinin en çarpıcı örneğini sunmaktadır. Kocasının evi terk etmesinin ardından Maryanuş kira karşılığında ev sahibesine hizmet eder, tandır evlerinde yufka açar, hamamda kesecilik yapar ve hamam bohçası taşır: *"Gönüllerden ne koparsa, eline sıkıştırılan parayla evine yorgun dönen Maryanuş."* (Yazal, 2023: 13). Bu sahne kadının geçim mücadelesini ve emeğini görünür kılmaktadır. Romanda halk ekonomisi uygulamaları, savaş ve yoksulluk gibi kırılma koşulları karşısında toplumun ayakta kalma stratejilerini ortaya koymaktadır. Hasat, değirmen, çerçilik ve dikiş gibi geçim biçimleri, halkın kendi imkânları ve emeğiyle kurduğu üretim zincirini yansıtmaktadır. Bu geçim bilgisi romanda kuşaktan kuşağa aktarılan bir birikim olarak da işlenmektedir: Zekiye dikiş becerisini Siranuş'a öğretmekte, yaşlanan kocasının ardından Eşref ve Emin'i Muş'a götürerek işi öğrenmelerini ve ekonomik faaliyetlere katılmalarını sağlamaktadır. Böylece halk ekonomisi, bireysel geçim çabasının ötesinde, bir kuşağın hayatta kalma deneyimini sonraki kuşağa taşıyan bir bilgi belleği işlevi görmektedir.

3.9. Kent ve Köy Yaşamı

Kentsel ve kırsal yaşam biçimleri, halk kültürünün en somut görünüm alanlarından birini oluşturmaktadır. Gündelik yaşamın ritmi, mekânların işlevleri ve insanlar arasındaki ilişki biçimleri bu yaşam kültürünün temel unsurlarıdır. Yüzünü Bana Dön romanında Bitlis'in kent yaşamı; çarşısı, hamamı, kışlası, tandır evi, değirmeni ve sokaklarıyla ayrıntılı biçimde aktarılmaktadır.

Romanda küçük şehir insanının yaşam koşulları dönemin genel tablosunu yansıtmaktadır: *"Kış demek; küçük şehir insanı için yokluk üstüne yokluk demektir."* (Yazal, 2023: 32). Ekmek vesikaları döneminde zengin ve fakir aynı kıtlıkla yüzleşmektedir: *"Zengin fakir demeden ellerdeki sayılı ekmek vesikaları, küçük şehir insanını eşitlemiştir."* (Yazal, 2023: 53). Bu cümle yoksulluğun toplumsal sınırları nasıl eritebildiğini çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Çarşı yaşamı şehrin ekonomik ve sosyal nabzını tutan bir mekân olarak öne çıkmaktadır: *"Çarşıya ineyim dedim, memlekette durumlar nasıl? Halkevi'ne gidip radyodan havadisleri dinledikten sonra camiye gider namazımı kılıp eve dönerim."* (Yazal, 2023: 113). Bu cümlede çarşı, cami ve halkevi üçgeni Bitlis'in kent yaşamının temel durakları olarak belirginleşmektedir.

Romanda hamam Bitlis kent yaşamının vazgeçilmez mekânlarından biri olarak işlenmektedir. Maryanuş hamamda kesecilik yapar, varlıklı ailelerin hamam bohçalarını taşır: *"Bohçanın içinde; takunya, ağır hamam kürsüsü, hamam tası, havlu vs. olurdu."* (Yazal, 2023: 13). Hamam burada sosyal hiyerarşinin ve ekonomik ilişkilerin görünür olduğu bir kamusal alandır. Tandır evi de kent yaşamının önemli bir mekânı olarak öne çıkmaktadır. Kadınların bir araya geldiği, paylaşımın ve dayanışmanın yaşandığı bu mekânda Maryanuş erken saatlerde yufka açar: *"Zamanla aranan iyi bir yufka açıcısı olan Maryanuş; erken saatlerde kalkıp gittiği tandır evlerinde, gücünün üstünde hamur yoğurup, yufka açıp ocak başında ekmek pişirir."* (Yazal, 2023: 13).

Romanda kışla da kent yaşamının ayrılmaz bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Kışla hem sağlık hizmetleri hem de tayın dağıtımı açısından şehir halkıyla sürekli bir ilişki içindedir: *"Gün ağarsın hele, kağrı arabasıyla kışladaki askeri doktora götürelim."* (Yazal, 2023: 133). Küçük şehirde kışla bir devlet kurumu olmanın gerisinde gündelik yaşamın döngüsüne dahil olan, halkın sığındığı ve destek aradığı bir mekâna dönüşmektedir.

Romanda sokak ve mahalle yaşamı da canlı biçimde aktarılmaktadır. Komşuların dam başlarında oturması, çeşme başındaki meraklı bakışlar Bitlis'in mahalle kültürünü gözler önüne sermektedir: *"Evlerinin damlarında oturan, bahçe ve çeşme başındaki meraklı komşu bakışlarını üstlerinde hissederekten sokaklarına girdiler."* (Yazal, 2023: 377). Küçük şehirde mahalle hafızası güçlüdür; herkes herkesi tanır, herkesin her hali bilinir. Bu tanışıklık hem bir güvence hem de bir denetim mekanizması olarak işlev görmektedir. Küçük şehrin sosyal denetim mekanizması kimi zaman baskıya dönüşmektedir: *"ön yargılı kişilerin gâvur diye camına atıkları yıldırıcı taşlara inat direnen terzi Apel, sonunda dükkâna kepenk çekip eve kapanır."* (Yazal, 2023: 23). Dedikodu da küçük şehir yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır: *"Mahmut Efendi'nin torunu ceviz ağacından düşüp ölmüş, vah vah genç insandı, karısı da hamile, kaldı mı sabi iki yaşlıyla bir başına! Neden bilinmez, öbür oğlan da kayıplara karışıp gitti. Kimseleri de yok ki sahip çıksın gelin kıza..."* (Yazal, 2023: 112).

Bitlis'in fiziksel yapısı da kent yaşamını doğrudan biçimlendirmektedir: *"Evet burası Bitlis. İnişi, yokuşu çok."* (Yazal, 2023: 377). Derede çimme geleneği şehrin doğal mekânlarının sosyal yaşamla iç içe geçtiğini yansıtmaktadır: *"Derede beraber çimmemiz, beni atına bindirmesi."* (s. 208). Sokak başındaki tulumba da ortak kullanım kültürünün somut bir göstergesidir: *"suyu sokak başındaki tulumbadan çekeceksiniz."* (Yazal, 2023: 190). Romanda kent ve köy yaşamına ait mekânlar, gündelik hayatın sürdüğü fiziksel mekânlar olmakla birlikte toplumun ortak belleğinin canlı bir şekilde yaşandığı ve kuşaktan kuşağa aktarıldığı toplumsal sahneler olarak da işlev görmektedir. Hamam, tandır evi, çarşı ve sokaklar; paylaşmanın, dayanışmanın ve karşılıklı tanışıklığın kuşaklar boyunca sürdürüldüğü ortak yaşam alanlarıdır. Topluluk üyelerinin birbirini tanıdığı mahalle hafızası, aynı zamanda topluluğun değerlerini gözetten bir denetim işlevi de üstlenmektedir. Bu yönüyle romanda kültürel bellek, soyut bir geçmiş bilgisi olarak değil; hamamda, tandır başında ve mahalle sokağında sürüp giden gündelik temasların içinde yaşayan bir olgu olarak belirlemektedir. Nitekim bu ortak mekânların savaş ve göç gibi kırılmalarla zarar görmesi, yalnızca fiziksel bir yıkım değil, topluluğu bir arada tutan belleğin de sarsılması anlamına gelmektedir.

3.10. Halk Takvimi ve Mevsim Döngüsü

Halk takvimi, yöre insanlarının uzun süreli doğa gözlemlerine dayanan ve her yıl belirli dönemlerde yinelenen doğa olaylarını esas alarak yaşamlarını düzenlemelerine olanak tanıyan geleneksel bir sistemdir. Halk kültürünün ayrılmaz bir parçası olan bu sistemde yinelenen olaylar sayılı günler kavramıyla ifade edilmektedir (Veren, 2010: 1). Yüzünü Bana Dön romanında halk takvimi unsurları Bitlis'in sert iklim koşulları içinde anlam kazanmaktadır. Mevsim döngüsü karakterlerin yaşam ritmine, geçim pratiklerine ve ölüm ile direniş biçimlerine doğrudan yansımaktadır.

Romanda kış, Bitlis insanı için yokluğun, hastalığın ve ölümün simgesidir: *"Yüksek tepeler üzerine kurulu küçük şehir, gece gündüz demeden aylardır yağan kar ve esen tipi altında adeta kaybolmuştur."* (Yazal, 2023: 7). Zemherinin getirdiği acı Zekiye'nin en büyük korkusudur: *"Tanrım ne olur yeter ki oğluma bahara kadar biraz zaman tanı."* (Yazal, 2023: 20). Kışın simgelediği yokluk da romanın temel örüntülerinden birini oluşturmaktadır: *"Kış demek; küçük şehir insanı için yokluk üstüne yokluk demektir."* (Yazal, 2023: 32).

Romanda bahar, kışın ağır yükünden kurtuluşun simgesidir. Karın erimesi hem doğanın hem de insan ruhunun yeniden canlanışını müjdelemektedir: *"Aylar sonra güneş sıcak yüzünü gösterdiğinde, doğa âdeta haykırır: 'Al soğuk bağrımdan meftanı, ver sıcak toprağın kucağına.'" (Yazal, 2023: 7). Baharla birlikte dere de canlanır: "Dağlardan gelen kar sularını yatağına*

aldığında şehrin orta yerinden akıp giden derenin çözülür donu. Kabına sığmaz, coşup taşar, bahara uyanan toprağı öper." (Yazal, 2023: 7). Baharın getirdiği bir diğer önemli unsur meftaların toprağa verilebilmesidir: "Baharın gelmesiyle karlar erimeye yüz tuttuğunda; mezarlıklar, yine meftalarını kar altından alıp da toprağa verenlerle hareketlendi." (Yazal, 2023: 53).

Romanda yaz, kışın kışlığına karşı hazırlık mevsimidir. Bağ ve bahçeden toplanan ürünler kış erzağı olarak kurutulmaktadır: "Bahar sonrası gelen yazla beraber, bağdan ve bahçeden karınca kararınca toplanan; dut, elma, üzüm, domates, atılmayan hıyar kabukları, biber, patlıcan çabucak geçen yazla yarışircasına kış erzakı olarak kurutulmaya bırakıldı. Yazın bereketi, kışı kıt kanaat geçiren insanlar için moral kaynağıdır." (Yazal, 2023: 53). Yaz aynı zamanda Muş ovasına göç mevsimi ve diğış mevsimi olarak da anlam kazanmaktadır.

Romanda güz ise hem hasadın hem de dönüşün mevsimi olarak işlenmektedir: "Bitlis'e az bir yol kala Rahva Ovası'na geldiklerinde, mevsimin ilk karı yağmaya başladı." (Yazal, 2023: 80). Bu an Bitlis insanı için yazın getirdiği geçici özgürlüğün sona erişini, kışın yeniden kapıya dayanışını simgelemektedir. Romanda halk takviminin en güçlü unsurlarından biri günün doğal ritmiyle kurulan bağdır. Horozun ötüşü ve kuş cıvıltıları saatin yerini tutmaktadır: "Tan yerine, günün ağarmasını müjdeleyen kuş cıvıltılarına, horozların günü karşılayan dakik ötüşlerine bıraktı." (Yazal, 2023: 59). Bu cümle Bitlis insanının zamanı doğanın sesiyle ölçtüğünü, gündelik yaşamını doğanın ritmine göre düzenlediğini ortaya koymaktadır. Romanda halk takvimi ve mevsim döngüsü, toplumun zamanı doğanın ritmine göre okuduğu ve bu okumayı nesilden nesile aktardığı bir bilgi sistemi olarak işlev görmektedir. Her yıl yinelenen mevsim geçişleri; erzak hazırlama, göç ve tarım gibi uygulamaların ne zaman, nasıl yapılacağını belirleyerek toplumsal yaşamı düzenlemektedir. Assmann kuramında kültürel bellek büyük ölçüde tekrar yoluyla sabitlenmekte ve bu yolla süreklilik kazanmaktadır (Assmann, 2015: 65). Halk takvimindeki bu döngüsel tekrar da doğaya dayalı bilginin belleğe yerleşmesini ve kuşaklar boyunca korunmasını sağlamaktadır. Böylece halk takvimi, Bitlis insanının zorlu iklim koşulları karşısında hayatta kalmasını sağlayan ortak bir zamansal belleğe dönüşmektedir.

3.11. Toy, Eğlence ve Müzik

Toy, Türkçe sözlükte ziyafet ve şölen anlamlarına gelen bir kavramdır (Türkçe Sözlük, 1998: 2242). Türk kültüründe toyların en temel işlevi açların doyurulması ve çıplakların giydirilmesidir (Alptekin, 2009: 318). Yüzünü Bana Dön romanında toy, eğlence ve müzik unsurları Bitlis'in çok etnikli toplumsal yaşamının en canlı ve en renkli yüzünü oluşturmaktadır. Bu unsurlar ağır tarihsel koşullar altında bile insanın yaşama sevincini ve birlikteliğini ayakta tutan bir işlev üstlenmektedir.

Romanda toylar bir araya gelmenin en doğal biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Siranuş ile Emin'in düğünündeki toy sahnesi bu geleneğin en canlı örneğini sunmaktadır: "Sıcak bir yaz günü, Siranuş'la Emin'in asmalı bahçede yapılan düğün davetlerine; Türk konu komşular ve azınlıkta kalan Ermeni aileler katıldı. Ceviz ağacı altına komşuların karınca kararınca, imece usulü hazırladıkları düğün sofraları kuruldu." (Yazal, 2023: 104). Bu sahnede toy etnik ve dinsel sınırları aşan bir buluşma zemini. Köy toyuna katılım da romanın eğlence kültürünün bir parçasıdır: "Oğlanlar toya gideceklerdi, geç gelecekler." (Yazal, 2023: 72).

Romanda müzik de toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak işlenmektedir. Geçmişte Bitlis'te yaşanan müzikli eğlenceler bir özlem ve yitirilen güzelliğin simgesi olarak aktarılmaktadır: "Mest eden şaraplarla uzaklarda çalan cümbüş sesine kilitlenirdi kulaklar. Kiminde

ağlanır, kiminde karşılıklı göbekler atılırdı." (Yazal, 2023: 23). Bu satırlarda müzik farklı kimliklerden insanların ortak bir duygu dünyasında bulunduğu bir alan olarak belirginleşmektedir.

Romanda bireysel müzik pratiği de dikkat çekici biçimde işlenmektedir. Maryanuş'un Ermenice ve Fransızca şarkılar mırıldanması hem kültürel kimliğinin hem de iç dünyasının bir yansımasıdır: "İçinde bulundukları zor koşullara karşın, onun içli sesinden Ermenice, Fransızca mırıldandığı şarkıları büyük bir hazla dinleyen Mahmut Efendi için Maryanuş, artık vazgeçilmezdir." (Yazal, 2023: 17). Bu sahnede müzik iki farklı kültürden insanı birbirine bağlayan görünmez bir köprüye dönüşmektedir. Mahmut Efendi'nin uzun havası da benzer bir işlev taşımaktadır: "Mahmut Efendi'nin kısık, içli sesinden dinledikleri uzun havayla hüzünlenip gözyaşlarını içlerine akıttılar." (Yazal, 2023: 60). Uzun hava Anadolu halk müziğinin en köklü geleneklerinden biridir.

Romanda türkü geleneği de belirgin biçimde öne çıkmaktadır. "Ah be gulo yaman gulo" (Yazal, 2023: 338) dizesi Bitlis ve çevresine ait bir türkünün yöresel ezgisini taşımaktadır. Belediye bandosunun çaldığı marş da müziğin kamusal alandaki varlığını yansıtmaktadır: "O an yanı başlarından geçip gitmekte olan belediye bandosunun çaldığı; Dağ başını duman almış, gümüş dere durmaz akar / Güneş ufuktan şimdi doğar, yürüyelim arkadaşlar." (Yazal, 2023: 195). Romanda semah geleneği de eğlence ve müzik kültürünün önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır: "Kem gözlerden uzak, döndükçe savruldu on örgülü, uçlarında kurdeleler bağlı saçları." (Yazal, 2023: 65). Bu sahnede semah Siranuş için özgürleşmenin ve kendini ifade etmenin somut bir biçimidir. Romanda toy, eğlence ve müzik ortak belleğin sevinç ve ortak duygular yoluyla korunduğu alanlar olarak işlev görmektedir. Etnik ve dinsel sınırların ötesinde düğünler, farklı kimliklerden bireylerin aynı sofrada ve aynı ezgilerde bulunduğu ortak bir duygu belleği oluşturmaktadır. Maryanuş'un yoğun toplumsal baskılar altında bile Ermenice ve Fransızca şarkılar mırıldanması, kimliğin ve belleğin dil ve ezgiler yoluyla sürdürülen sessiz bir aktarımı olarak belirmektedir. Böylece müzik ve eğlence, ağır tarihsel ve toplumsal koşullar altında bile toplumun yaşama sevincini ve ortak kültürel belleğini canlı tutan bir işlev üstlenmektedir.

3.12. Halkevleri, Köy Enstitüleri ve Cumhuriyet Fikri

Halk bilimi, toplumların kuşaktan kuşağa aktardığı maddi ve manevi kültür birikimini sistematik bir bakışla ele alan ve bu birikimi bilimsel yöntemlerle çözümleyen bir disiplindir (Tan, 1997: 5). Bu çerçevede halk bilimi toplumun kültürel dönüşümlerini ve bu dönüşümlerin gündelik yaşama yansımalarını da inceleme alanı olarak benimsemektedir. Cumhuriyet dönemiyle birlikte hayata geçirilen halkevleri ve köy enstitüleri, halk kültürünün hem aktarıldığı hem de yeniden biçimlendirildiği kurumlar olarak bu bağlamda değerlendirilebilir. Yüzünü Bana Dön romanında bu kurumlar ve cumhuriyet fikri; karakterlerin kimlik dönüşümlerini, geleneksel ile modernin buluşmasını ve halk yaşamındaki köklü değişimleri belirleyen güçlü bir örüntü olarak işlenmektedir.

Romanda halkevi Bitlis'in sosyal ve kültürel yaşamının merkezinde yer alan bir kurum olarak öne çıkmaktadır. Mahmut Efendi halkevini düzenli olarak ziyaret eder, soba etrafında toplanan dostlarla sohbet eder, radyodan memleket haberlerini dinler: "Mutlaka Halkevi'ne uğrar, dostlarla soba etrafında toplanıp kıtlama çaylarını yudumlarken radyodan dünya ve memleket haberlerini, azami dikkat vererek dinlerdi." (Yazal, 2023: 90). Bu sahnede halkevi küçük şehir insanının dünyaya açılan penceresi işlevini üstlenmektedir. Mahmut Efendi'nin halkevine gidişi bir sosyal ritüele dönüşmüştür; torununu kaybetmesinin ardından bile halkevine gider: "Uzun bir süreden beri gelmediği, Halkevi kapısından içeriye girdiğinde kendisine buruk şekilde bakan arkadaşlarına

peşinen: 'Ne diyeceğinizi biliyorum. Tekrar tekrar taziyede bulunmayın... Yaram kanamasın, hepiniz sağ olun, torunum da nurlar içinde yatsın. Şimdi bana bir çay söyleyin, içip camiye gideyim.'" (Yazal, 2023: 114).

Romanda cumhuriyet fikrinin halk yaşamına yansımaları dikkat çekici biçimde işlenmektedir. Mahmut Efendi fötr şapkasıyla bu dönüşümün simgesi haline gelir: "Her şeyi mecrasında yapmak gerek, Mahmut Efendi'nin fötr şapkasını gördün mü? Tam bir cumhuriyet adamı." (Yazal, 2023: 120). Fötr şapka cumhuriyet değerlerini benimsemenin ve modernleşmenin görünür bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır. Zekiye'nin cumhuriyet döneminde kazanılan haklara ilişkin söylemi de bu bağlamda son derece anlamlıdır: "Memlekette fakirlik olsa da Ata'mızın kurduğu bir cumhuriyetimiz ve ardından yapılan harf, şapka, yazı gibi nice devrimler var. Kadınlar olarak seçme, seçilme haklarımız var. 1915'lerden 1945'lere gelmek bir Ermeni kadını olan benim için hiç de kolay olmadı!" (Yazal, 2023: 91). Bu cümlede cumhuriyet fikri Maryanuş'un bizzat yaşadığı tarihsel dönüşümün somut bir ifadesine dönüşmektedir.

Romanda din adamı profilindeki dönüşüm de cumhuriyet fikrinin halk yaşamına yansımalarının çarpıcı bir örneğini sunmaktadır. Davut Hoca medreseli klasik imam profilinden belirgin biçimde ayrılmaktadır. Sarık ve cübbeye ilişkin tutumu bu ayrışmanın en net göstergesidir: "Şu sarıkla cübbeyi gerekli gereksiz yerlerde giymen doğru mu? Bu görev anında giyilmesi gereken resmi bir kıyafet." (Yazal, 2023: 119). Davut Hoca'nın köy enstitülerine gönüllü öğrenci toplaması da bu aydınlanmacı tutumun pratikteki yansımasıdır. Siranuş'u Ermeni kimliğine karşın okutması ise cumhuriyet eğitim anlayışının en güçlü biçimde somutlaştığı andır.

Romanda köy enstitüsü marşı halk kültürü ile cumhuriyet idealinin buluştuğu bir unsur olarak öne çıkmaktadır: "Sürer, eker, biçeriz, güvenip ötesine / Milletin her kazancı milletin kesesine / Toplandık baş çiftçinin Atatürk'ün sesine / Toplandık savaş için ziraat cephesine / Biz ulusal varlığın temeliyiz köylüyüz / Biz yurdun öz sahibi efendisi köylüyüz." (Yazal, 2023: 166-167). Bu marş köy enstitüsünün halk kültürünü ve cumhuriyet idealini bir arada taşıyan özgün kimliğini yansıtmaktadır. Halkevi de şikâyet ve taleplerin iletildiği bir sivil kurum olarak işlev görmektedir: "Evet olan olmuş ama bu şoförün yaptıklarını Bitlis Halk Evi'ne iletmem gerekir." (Yazal, 2023: 203). Bu cümle halkevinin Bitlis insanı için bir hak arama ve dayanışma kurumu olarak da anlam taşıdığını ortaya koymaktadır. Romanda halkevleri, köy enstitüleri ve cumhuriyet fikri, kültürel belleğin sadece korunmakla kalmayıp aynı zamanda dönüştürülüp yeniden biçimlendirildiği alanlar olarak öne çıkmaktadır. Halkevi sohbetleri, fötr şapka, köy enstitüsü marşı ve kadın haklarına ilişkin söylemler, geleneksel belleğin üzerine cumhuriyet ile halk yaşamına giren yeni unsurların eklendiğini göstermektedir. Zekiye'nin 1915'ten 1945'e uzanan yaşam çizgisini tek bir cümlede birleştirmesi, travmatik geçmişin belleği ile cumhuriyetin kurduğu belleğin aynı kişide buluştuğunu ortaya koymaktadır. Böylece roman, kültürel belleğin durağan bir miras olmadığını; tarihsel ve toplumsal değişimler karşısında kendini korurken aynı zamanda sürekli yeniden kurulan canlı bir süreç olduğunu gözler önüne sermektedir.

3.13. Halk Dili ve Ağız Özellikleri

Bir dil alanı içindeki konuşma biçimlerinin ve söyleyiş türlerinin bütününe halk dili, halk dilinin belli yerleşim bölgelerine ve kişilere özgü biçimine ise ağız denmektedir (Sağol Yüksekaya, 2008: 599). Yüzünü Bana Dön romanında halk dili ve ağız özellikleri Bitlis ve çevresine ait yöresel sözcükler, deyimler ve söyleyiş biçimleriyle güçlü bir biçimde işlenmektedir. Yazarın bu tercihi romanın kültürel bellek işlevini pekiştiren bilinçli bir sanatsal tutumu yansıtmaktadır.

Romanda Bitlis ağzının en belirgin özelliklerinden biri birinci tekil şahıs zamirinin "men" olarak kullanılmasıdır: "*Men geri dönirem.*" (Yazal, 2023: 198). Bu kullanım Bitlis ağzının Türkçenin tarihsel ses özelliklerini koruyan yapısını gözler önüne sermektedir. "*Nirden biliyon*" (Yazal, 2023: 235) ifadesi de benzer biçimde yöresel ses değişimlerini yansıtmaktadır. Standart Türkçedeki "nereden biliyorsun" yapısı hem ses hem de biçim bakımından dönüşüme uğramıştır.

Romanda yöresel sözcükler de dikkat çekici biçimde işlenmektedir. "Kartol" sözcüğü bu bağlamda öne çıkan en güçlü örneklerden biridir. Davut Hoca'nın kartol yemeğine ilişkin söylemi hem yöresel dili hem de standart dille olan ilişkisini açıkça ortaya koymaktadır: "*Kartolun bir adı daha var biliyor musun o da patateştir. Doğu kültüründe elbette kartol deniyor.*" (Yazal, 2023: 180). "Guyladık" sözcüğü de yöresel söz varlığının bir başka örneğidir: "*Geçen hafta toprağa guyladık.*" (Yazal, 2023: 178). Standart Türkçede "gömdük" anlamına gelen bu sözcük Bitlis ağzının kendine özgü söz varlığını yansıtmaktadır. "Avrat" sözcüğü de romanda kadın anlamında kullanılan yöresel bir ifade olarak öne çıkmaktadır: "*Biz memleket diliyle karılara avrat deriz.*" (Yazal, 2023: 136). "Loo" hitabı da romanda sıkça karşılaşılan yöresel bir seslenme biçimidir: "*Nerenin müftüsü loo?*" (Yazal, 2023: 196). Bu hitap biçimi Bitlis ve çevresinde yaygın olan samimi ve içten bir seslenme geleneğini yansıtmaktadır.

Romanda yöresel deyim ve söz kalıpları da belirgin biçimde öne çıkmaktadır. "Lıkkadak lıkkadak" ifadesi yöresel bir ses yansıması olarak dikkat çekmektedir. "Canaver görmüş alagoyun gibi melediler" deymi hem hayvan imgesiyle hem de yöresel söyleyişle Bitlis halk diline özgü bir anlatım biçimini sergilemektedir.

Romanda yöresel ağzın en çarpıcı özelliklerinden biri yazarın Elazığlı karakterleri de Bitlis ağzıyla konuşturmasıdır. Bu tercih yöresel dilin romanın bütününe sindirildiğini göstermektedir; yazarın Bitlis'e olan derin aidiyet duygusunun bilinçli bir sanatsal yansımasıdır. Romanda halk dili ve ağız özellikleri, Bitlis'in kültürel kimliğini aktaran canlı bir bellek unsuru olarak işlev görmektedir. Bir topluluğun kendine has sözcükleri, söyleyiş tarzları ve seslenmeleri, o topluluğun dünyayı algılama, adlandırma ve anlamlandırma biçimlerini gelecek nesillere aktaran en temel bellek taşıyıcılarıdır. Yazarın Bitlis ağız özelliklerini romanın bütününe, hatta yöre dışından karakterlerin diline dahi sindirmesi, yöresel dilin sadece bir üslup tercihi olmadığını, Bitlis'in kültürel belleğini yaşatmaya yönelik bilinçli bir tutum olduğunu göstermektedir. Bu şekilde dil, romanda farklı inanışlardan insanların bir arada yaşayışının belleğini bugüne taşıyan en kalıcı unsurlardan biri olarak belirlemektedir.

SONUÇ

Yüzünü Bana Dön, Mahsenem Yazal'ın Bitlis'e duyduğu derin aidiyet duygusundan beslenen ve bu duyguyu halk biliminin zengin malzemesiyle harmanlayan çok katmanlı bir romandır. Çalışmada romanın Bitlis bölümü halk dili ve ağız özellikleri, mekân ve aidiyet, kent kimliği, inanışlar ve inanç pratikleri, geçiş dönemleri, komşuluk kültürü ve imece, halk hekimliği, halk mutfağı, halk ekonomisi, kent ve köy yaşamı, halk takvimi ve mevsim döngüsü, toy eğlence ve müzik ile halkevleri köy enstitüleri ve cumhuriyet fikri olmak üzere on üç başlık altında incelenmiştir.

Romanda tespit edilen halk bilimi unsurları romanın baskın örüntüleri olan kimlik, kimlik baskısı, savaş, yoksulluk ve çok kültürlü birlikte yaşamla doğrudan bağlantılı biçimde işlenmektedir. Maryanuş'un Zekiye adını alması hayatta kalmanın, kimliği koruyarak var olmanın ve baskıya direncin simgesidir. Kar altına gömülemeyen meftalar savaşın ve yoksulluğun insan onuruna yüklediği ağırlığı gözler önüne sermektedir. Zekiye'nin dikiş makinesiyle Muş'a gidişi kadının

ayakta durma iradesinin somut bir yansımasıdır. Romanın halk bilimi unsurları bu biçimde karakterlerin kimliklerini, direniş biçimlerini ve aidiyet duygularını inşa eden temel araçlara dönüşmektedir.

Romanda Bitlis'in çok etnikli yapısı halk bilimi unsurlarının en güçlü bağlamını oluşturmaktadır. Ermeni, Türk, Kürt, Yezidi ve Musevi toplulukların bir arada var olduğu bu şehirde inanç pratikleri, yas törenleri, komşuluk ilişkileri ve toy geleneği etnik ve dinsel sınırları aşan bir paylaşım kültürü içinde anlam kazanmaktadır. Ezan sesiyle kilise çanının iç içe geçtiği yas sahneleri, imece usulüyle kurulan düğün sofraları ve Serkezian'ın yıllarca süren sessiz dayanışması bu kültürün en güçlü yansımalarıdır. Roman bu yönüyle Bitlis'in çok kültürlü belleğini hem belgeleyen hem de yaşıtan bir metin olarak değer taşımaktadır.

Yazarın bilinçli dil tercihleri de romanın halk bilimi boyutunu güçlendiren önemli bir unsurdur. Bitlis ağzına ait sözcükler, deyimler ve söyleyiş biçimleri romanın bütününe sindirilmiştir. Yazar Elazığlı karakterleri bile Bitlis ağzıyla konuşturarak bu tercihin derin bir aidiyet duygusundan beslendiğini ortaya koymaktadır. Halk dili bu romanda Bitlis'in kültürel kimliğini taşıyan canlı bir bellek unsuru olarak işlev görmektedir.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte hayata geçen kurumların ve ideallerin romandaki yansımaları da dikkat çekicidir. Halkevi, köy enstitüsü ve cumhuriyet fikri; Mahmut Efendi'nin fotr şapkasında, Davut Hoca'nın aydınlanmacı din anlayışında ve Zekiye'nin seçme seçilme hakkına ilişkin söyleminde somutlaşmaktadır. Bu unsurlar romanın yalnızca geçmişe bakan bir metin olmadığını, geleceğe de uzanan bir kültürel perspektif taşıdığını göstermektedir.

Bu çalışma, romandaki halk bilimi unsurlarını tespit ve tasnifle sınırlı tutmayıp bu unsurların kültürel bellek çerçevesinde üstlendiği işlevi çözümlemeyi amaçlamıştır. Yapılan inceleme, söz konusu unsurların Bitlis'in çok kültürlü toplumsal belleğini tarihsel kırılmalar karşısında koruyan, aktaran ve yeniden üreten birer taşıyıcı olarak işlediğini ortaya koymuştur. Kültürel bellek çerçevesi, halk bilimi unsurlarının romandaki edebî işlevini görünür kılarak, bu unsurların yalnızca birer kültürel ayrıntı olmadığını; romanın kimlik, direniş ve birlikte yaşam örüntülerini kuran temel yapı taşları olduğunu göstermiştir.

Yüzünü Bana Dön, halk bilimi unsurlarını romanın anlam örgüsüyle bütünleşik bir yapı içinde kullanan özgün bir eserdir. Mahsenem Yazal, Bitlis'in tarihsel ve kültürel belleğini bu roman aracılığıyla korumakla kalmamış; bu belleğin tarihsel koşullar içinde nasıl dönüştüğünü ve yeniden kurulduğunu da gözler önüne sermiştir. Roman, kültürel belleğin durağan bir miras olmayıp sürekli yeniden üretilen canlı bir süreç olduğunu ortaya koyması bakımından da dikkate değerdir. Mahsenem Yazal ve eserleri üzerine yapılacak yeni çalışmalar, Türk romanında halk bilimi alanına önemli katkılar sunma potansiyeli taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Akın, E. (2018). *Talip Apaydın'ın romanlarında halk bilimi unsurları* (Yayımlanmamış yüksek

lisans tezi). Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alptekin, A. B. (2009). Ceyhun'dan Ceyhan'a evlenme ile ilgili bazı kavramlar (kalın, saç, okuntu, aşerme, toy) üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(39), 307-321.

Alptekin, A. B. (2010). Türk halk hikâyelerinde halk hekimliği. *Millî Folklor*, 11(86), 5-20.

- Alptekin, M. & Alptekin, D. (2017). İskender Pala'nın Şah ve Sultan adlı romanında halk bilimi unsurları. *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 193-224.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel bellek: Eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik* (A. Tekin, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Aşkın, D. (Ed.). (2020). *Bitlis: Kent, kültür ve toplum*. Pınar Yayınları.
- Bascom, W. R. (2007). Sözlü geleneğin (folklorun) dört işlevi (A. Tansel, Çev.). *folklor/edebiyat*, 13(52), 7-28. (Özgün eser 1954 yılında yayımlanmıştır)
- Baş, G. (2010). Gelenek ve gelecek arasında sıkışan bir tarihî kent: Bitlis. *History Studies*, 2(2), 377-398.
- Boratav, P. N. (1999). *100 soruda Türk folkloru*. Gerçek Yayınevi.
- Cabur, A. K. (2006). *Tarık Buğra'nın romanlarındaki halk bilimi unsurları üzerine bir inceleme* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Diken, H. A. (2022). Bir folklor unsuru olarak halk ekonomisinin halk hayatındaki yeri, değeri ve önemi hakkında bazı düşünceler. *Anasay*, (21), 85-99.
<https://doi.org/10.33404/anasay.1146183>
- Doğan, O. (2020). *Bitlis'ten derlenen efsanelerin psiko-sosyal ve arketipsel tahlili* (Yayımlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekici, M. (2007). *Halk bilgisi (folklor) derleme ve inceleme yöntemleri*. Geleneksel Yayınları.
- Gülerer, S. & Altun Alkan, H. (2020). Gürsel Korat'ın Kalenderiye romanında halk bilimi unsurlarının incelenmesi. *Folklor Akademi Dergisi*, 3(2), 223-249.
- Karakaş, R. (2010). *Kemal Tahir'in romanlarında halkbilimi unsurları* (Yayımlanmamış doktora tezi). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koluçolak, Â. (2007). *Mehmed Niyazi'nin romanlarındaki halk bilimi unsurları üzerine bir inceleme* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Örnek, S. V. (2016). *Türk halkbilimi*. Bilgesu Yayıncılık.
- Sağol Yüksekaya, G. (2008). Standart dil ile halk dili arasındaki anlam ve kullanım farklılıkları üzerine. *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri (25-30 Mart 2008, Şanlıurfa)* içinde (s. 599- 610). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tan, N. (1997). *Folklor (halk bilimi) genel bilgiler*. Abo Basım.
- Tiyenşan, N. E. (2005). *Bitlis folkloru ve örnekleri*. BETAV Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- Türkçe sözlük* (1998). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uygun, G. (2016). Ayşe Kulin'in Köprü romanında halk bilimi unsurlarının incelenmesi. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 36-48.

Veren, E. (2010). *Halk takviminde April Beşi*.

<https://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/ergun-veren-halk-takvimi-april-besi.pdf>

Yazal, M. (2023). *Yüzünü bana dön*. Şyk Kitap.

İnternet Adresleri:

Altın kalem ödüllü Bitlisli Mahsenem Yazal Bitlis'te kitap tanıtımını yapacak. (2018, 21 Haziran).

<https://www.bitlishaber13.net/altin-kalem-odullu-bitlisli-mahsenem-yazal-bitliste-kitap-tanitimini-yapacak>

Çatışma Beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluşun finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzni: Etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı: %100